

УДК 351.746.1:355.1:364.6-054.72

DOI: <https://doi.org/10.17721/2616-9193.2025/22-11/14>

Олександр ОБОДИНСЬКИЙ, асп.

ORCID ID: 0009-0004-7598-4849

e-mail: oleksobod@gmail.com

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна

ІНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВИЙ МЕХАНІЗМ ФОРМУВАННЯ І РЕАЛІЗАЦІЇ ДЕРЖАВНОЇ ВЕТЕРАНСЬКОЇ ПОЛІТИКИ

Вступ. Наголошено, що дослідження інституційно-правового механізму формування та реалізації ветеранської політики в сучасній Україні зумовлено повномасштабною збройною агресією РФ, безперервним зростанням кількості ветеранів та складністю їхніх потреб, що вимагає ефективної реінтеграції та соціальної адаптації. Формування нового інституційного ландшафту, зокрема створення Міністерства у справах ветеранів, Українського ветеранського фонду та розвиток інституту фахівців із супроводу ветеранів, підкреслює необхідність аналізу та вдосконалення наявної системи.

Методи. Дослідження здійснено за допомогою системного підходу, який дозволив розглянути цей механізм як комплексну взаємопов'язану систему, визначити ключові суб'єкти та їхні ролі, а також етапи формування та реалізації політики. Інституціональний метод допоміг дослідити функціонування різноманітних інституцій, нормативно-правовий метод використано для аналізу нормативно-правової бази, функціональний – для визначення конкретних функцій. Для осмислення розвитку та поточного стану механізму використано історичний та логічний методи, а основним методом збирання інформації став документальний аналіз.

Результати. Розглянуто інституційно-правовий механізм формування та реалізації державної ветеранської політики в Україні, визначено його як комплексну систему, що включає інституційний, правовий та процедурний складники. Означено ключових суб'єктів, таких як Президент, Верховна Рада, Кабінет Міністрів, Мінветеранів, інші ЦОВВ та органи місцевого самоврядування, а також громадські організації. Описано етапи формування та реалізації державної ветеранської політики та її ключові принципи. Показано розпорошеність відповідальності між численними державними органами та наголошено на потребі в ефективній міжвідомчій координації, зокрема через створення Координаційної ради. Зазначено важливість нового законодавства та стратегій, які розширюють сферу ветеранської політики.

Висновки. Доведено, що інституційно-правовий механізм ветеранської політики в Україні є розгалуженою системою з активною законотворчістю та визнанням її пріоритетності. Однак, незважаючи на ключову роль Мінветеранів, виявлено розпорошеність функцій між понад 20 органами влади, що вимагає посилення міжвідомчої координації, зокрема через створення і ефективне функціонування Координаційної ради. Аргументовано, що необхідне подальше оновлення законодавства, підвищення інституційної спроможності, залучення місцевих громад і громадських організацій, пошук стабільних джерел фінансування та діджиталізація послуг.

Ключові слова: інституційно-правовий механізм, державна політика, ветеранська політика, формування, реалізація, інституції, нормативно-правові акти, процедури, координація.

Вступ

Актуальність дослідження. Актуальність дослідження інституційно-правового механізму формування та реалізації ветеранської політики в сучасній Україні є надзвичайно високою і зумовлена низкою взаємопов'язаних чинників: повномасштабною збройною агресією РФ, що триває, зростанням кількості ветеранів і складністю їхніх потреб, необхідністю ефективної реінтеграції та соціальної адаптації, довгостроковими наслідками війни, проведенням аналізу і розбудовою інституційного та правового поля. Створення Міністерства у справах ветеранів України, Українського ветеранського фонду, розвитку мережі центрів ветеранського розвитку та інституту помічника ветерана свідчить про активний процес формування нового інституційного ландшафту. Аналіз інституційно-правового механізму дозволяє виявити прогалини та запропонувати шляхи вдосконалення координації дій різних органів влади та громадського сектору для уникнення дублювання функцій та неефективного використання ресурсів.

Метою статті є комплексне розкриття та аналіз сутності, структури, суб'єктного складу та функціонування інституційно-правового механізму формування та реалізації державної ветеранської політики в Україні. Особливу увагу приділено функціонуванню системи управління у сфері державної ветеранської політики в Україні, виявленні її сильних напрямів та потенційних зон для вдосконалення з огляду на сучасні виклики та потреби ветеранів.

Огляд літератури.

Підґрунтям цього дослідження стало вивчення широкого кола джерел, що охоплюють як загальні питання публічного управління та формування державної політики, так і специфічні аспекти ветеранської тематики, а також правові та інституційні особливості.

Теоретико-методологічним основам державної політики та механізмів її реалізації було присвячено праці Г. Ласвел, Д. Істон, Т. Дай, Ч. Ліндблум, К. Фрідріх та Л. Пал. Українські дослідники, такі як Ю. Ковбасюк, К. Ващенко, Ю. Сурмін, В. Тертичка визначають політику як збалансовану систему цілей (Кілієвич, & Тертичка, 2009), інтересів і пріоритетів та цілеспрямовану діяльність державних інституцій (Оболєнський та ін., 2014). Г. Одінцова, В. Дзюндзюка, Н. Мельтюхова, Н. Миронова, О. Коротич визначають механізми як способи розв'язання суперечностей. В. Бакуменко, В. Князев акцентували свою увагу на механізмах та на практичних заходах і важелях. Інституційно-правові основи державного управління досліджували Д. Норт, який підкреслював роль інституцій у встановленні "правил гри" та їх взаємозв'язок з організаціями.

Вивчали потреби і труднощі, з якими стикаються ветерани війни, М. Кравченко, М. Мушкевич, Т. Марценюк, Г. Гриценко, Г. Скипальська та інші. Питання державної ветеранської політики і державних інструментів соціального захисту військових комбатантів досліджували Є. Гордієнко, Н. Статівка, Н. Тілікіна, І. Пеша,

О. Кондратенко, Ю. Калагін, А. Кириченко, В. Кучер, Б. Михайлов, В. Мисюра та інші.

Детальний огляд законів України в цій сфері, офіційних стратегічних документів дозволяє проаналізувати, як визначено у правовому полі права, пільги, механізми підтримки та взаємодії.

Стаття базується на різнобічних дослідженнях (Дослідження підходів ..., 2024), аналітичних звітах (напр.: Життя після конфлікту ..., 2020), соціологічних (Марценюк та ін., 2019) та кейсових аналізах, зокрема таких установ, як Національний інститут стратегічних досліджень (Власенко та ін., 2025), Український ветеранський фонд (Селянінова та ін., б. д.) тощо, які присвячені аналізу та вдосконаленню ветеранської політики, проблемам неузгодженості і дублюванню функцій інституцій, потребам ветеранів.

Слід зазначити, що, незважаючи на активне формування інституційно-правового механізму ветеранської політики в Україні, особливо після 2022 року, ця сфера все ще потребує глибокого системного аналізу (Концепція політики ..., 2023). Найвні дослідження закладають теоретичну базу та висвітлюють окремі аспекти, проте повноцінний комплексний аналіз взаємодії всіх елементів інституційно-правового механізму, його ефективності та відповідності потребам ветеранів залишається актуальним науковим завданням. Особливу увагу слід приділити вивченню реального функціонування нових інституцій та законодавчих змін, а також їх впливу на повсякденне життя ветеранів.

Методи

Для отримання основних результатів у ході дослідження було використано теоретичні та аналітичні

методи. Системний підхід є наріжним каменем дослідження, оскільки інституційно-правовий механізм розглянуто як комплексну систему складників (інституційного, правового, процедурного), визначено суб'єкти (державні органи, громадські організації) та їхні ролі, а також етапи формування і реалізації політики. Інституціональний метод дозволив дослідити роль і функціонування різноманітних інституцій у процесі формування та реалізації ветеранської політики. Нормативно-правовий (юридичний) метод стосується насамперед правового механізму, аналізу нормативно-правової бази та її положень. Функціональний метод застосовано для визначення функцій, які виконують різні елементи інституційно-правового механізму. Історичний та логічний методи використано для осмислення розвитку та поточного стану механізму. Документальний аналіз – для збирання інформації.

Результати

Інституційно-правовий механізм формування і реалізації державної політики – це комплексна система взаємопов'язаних елементів, що включає державні інституції, нормативно-правові акти, процедури та принципи, які забезпечують процес розробки, прийняття, впровадження, моніторингу та оцінки державної політики у різних сферах суспільного життя. Інституційно-правовий механізм є ключовим інструментом функціонування держави та її взаємодії з громадянським суспільством, бізнесом та іншими суб'єктами.

Серед його основних складників – інституційна, правова, процедурна (рис.1).

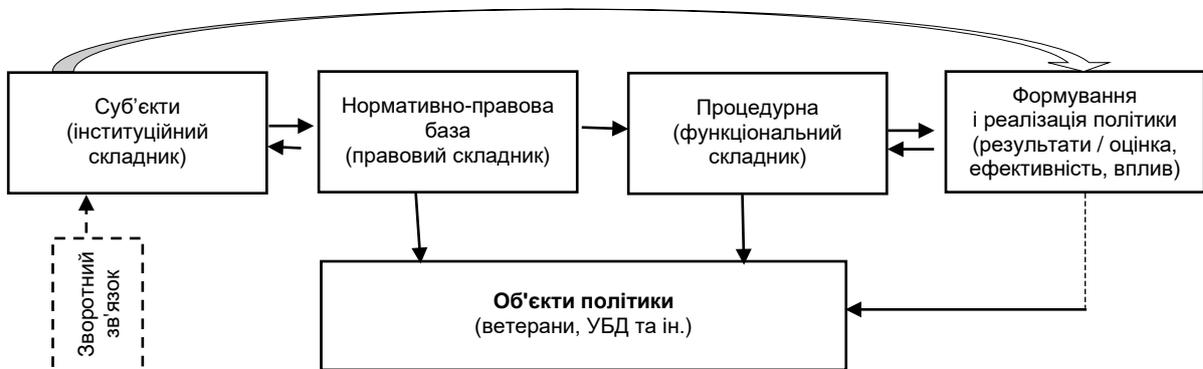

Рис.1. Концептуальна модель формування і реалізації державної ветеранської політики

Формування та реалізація державної політики є прерогативою широкого кола суб'єктів, що охоплює як державні інституції, так і елементи громадянського суспільства. Ключові державні суб'єкти включають Президента України, Верховну Раду України, Кабінет Міністрів України, профільні міністерства та центральні органи виконавчої влади, а також місцеві державні адміністрації та органи місцевого самоврядування. До цього процесу також залучаються консультативні, експертні органи, громадські та аналітичні центри, профспілки та бізнес-асоціації.

Президент України визначає стратегічні напрями політики, має право законодавчої ініціативи, підписує закони та здійснює зовнішньополітичне й оборонне керівництво (як Верховний Головнокомандувач). Верховна Рада України як єдиний законодавчий орган забезпечує правову основу політики шляхом розроблення, прий-

няття та внесення змін до законів, а також здійснює парламентський контроль діяльності виконавчої гілки влади. Кабінет Міністрів України як вищий орган виконавчої влади розробляє та координує реалізацію політики в усіх сферах через прийняття постанов і розпоряджень. На рівні галузей міністерства та центральні органи виконавчої влади займаються безпосереднім впровадженням політики (наприклад, у соціальній сфері, освіті, економіці), розробляють нормативно-правові акти та контролюють їх виконання. Реалізують державну політику на регіональному та місцевому рівнях, розробляють місцеві програми, враховуючи специфіку території, місцеві державні адміністрації та органи місцевого самоврядування.

Окрім того, при різних гілках влади для залучення експертів, науковців, представників громадськості до розробки та оцінювання політики створюються дорадчі,

консультативні та експертні органи. Громадські організації, аналітичні центри, профспілки, бізнес-асоціації тощо беруть участь у формуванні політики через лобювання інтересів, громадські обговорення, експертизу проєктів, моніторинг реалізації політики.

Підґрунтям для формування будь-якої державної політики є Конституція України, закони України, що деталізують конституційні положення, регулюють конкретні сфери державної політики, укази Президента України, постанови та розпорядження Кабінету Міністрів України визначають конкретні заходи з реалізації політики. Положення законів та актів уряду у відповідних сферах деталізуються у наказах міністерств та інших центральних органів виконавчої влади й у рішеннях органів місцевого самоврядування в межах делегованих повноважень.

Щодо процедурного складника, то етапи формування та реалізації будь-якої державної політики мають включати: 1) визначення проблеми та порядку денного, 2) формування альтернатив політики, 3) прийняття рішень, 4) впровадження (реалізацію) політики через здійснення конкретних заходів, програм, проєктів, спрямованих на досягнення визначених цілей; 5) моніторинг та оцінювання політики, 6) коригування та перегляд політики за потреби (Кілієвич, & Тертичка, 2009).

Ключовими принципами функціонування інституційно-правового механізму державної ветеранської політики є верховенство права, законність, прозорість та відкритість, підзвітність та відповідальність, участь громадянського суспільства, ефективність, стійкість як здатність політики протистояти зовнішнім та внутрішнім впливам, забезпечуючи її довгострокову дію. Доречним є включати і принцип респонсивності, який розглядається як здатність влади адекватно реагувати на потреби ветеранів та здатність ветеранської спільноти усвідомлювати та враховувати як власні, так і державні інтереси.

Виходячи із цих концептуальних рамок, розглянемо інституційно-правовий механізм формування і реалізації державної ветеранської політики. Під ним розуміємо комплексну систему, що включає в себе сукупність державних органів, нормативно-правових актів, процедур та інструментів, спрямованих на забезпечення прав, свобод та інтересів ветеранів, а також на їх соціальний захист, реабілітацію, інтеграцію в суспільство та гідне життя.

Верховна Рада України є провідним суб'єктом у формуванні ветеранської політики, оскільки забезпечує її правове підґрунтя шляхом прийняття фундаментальних законів (як-от "Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту"). До її повноважень також належить здійснення контрольної функції реалізації політики. Профільні спеціалізовані комітети (зокрема, Комітет з питань соціальної політики та захисту прав ветеранів) виконують роль експертно-аналітичного ядра, розробляючи законодавчі ініціативи, здійснюючи парламентські слухання та надаючи рекомендації.

Суб'єктами реалізації цієї політики є низка органів влади.

Кабінет Міністрів України розробляє та затверджує державні цільові програми, постанови та розпорядження, що деталізують реалізацію ветеранської політики, координують діяльність центральних органів виконавчої влади.

Міністерство у справах ветеранів України (Мін-ветеранів) визначено центральним органом виконавчої влади, відповідальним за формування, реалізацію та координацію державної політики соціального захисту ветеранів війни, ветеранів праці, постраждалих учасників Революції гідності та членів сімей загиблих Захис-

ників (Деякі питання Міністерства ..., 2018). Основна мета діяльності Міністерства полягає у систематизації потреб та забезпеченні плавного переходу військово-службовців до цивільного життя. Цей процес структурований через медичну та психологічну реабілітацію, професійну перепідготовку, освітні програми, працевлаштування, соціальну підтримку та житлове забезпечення. Досягнення зазначених завдань здійснюється шляхом нормотворчої роботи (розроблення проєктів НПА), впровадження цільових програм і проєктів та інституційної співпраці (зокрема, із закладами вищої освіти) для успішної соціальної реадaptaції ветеранів (Тілікіна, & Пеша 2023).

Під управлінням Міністерства у справах ветеранів функціонує Український ветеранський фонд (УВФ), який є ключовим інструментом реалізації програм фінансової та інституційної підтримки ветеранської спільноти. Основні напрями діяльності Фонду включають:

- надання мікрофінансування для започаткування чи розвитку бізнесу ветеранами та членами їхніх сімей;
- цільове фінансування ветеранського бізнесу та бізнесу родин загиблих (у межах програм #Варто та #Варто 2.0);
- інституційну підтримку громадських об'єднань, які мають статус юридичної особи та чия діяльність спрямована на захист прав, свобод та соціально-економічних інтересів ветеранів та їхніх сімей (#Варто+ГО);
- реалізацію спеціалізованих проєктів, таких як "Створено Захисниками".

Комплексний аналіз сфер відповідальності ключових суб'єктів і їх міжвідомчої взаємодії показав, що забезпечення соціального захисту ветеранів є функціональним завданням понад 20 центральних органів виконавчої влади (ЦОВВ) та державних установ (табл. 1). Розподіл відповідальності серед ЦОВВ у сфері ветеранської політики є визначеним. Міністерство соціальної політики України забезпечує загальний соціальний захист ветеранів, включаючи надання соціальних послуг, виплат та пільг. У медичній сфері повноваження розділені: Міністерство охорони здоров'я України здійснює координацію медичного обслуговування, реабілітації та протезування, а Національна служба здоров'я України (НСЗУ) відповідає за фінансове забезпечення відповідного пакета медичних послуг ветеранам у межах державних гарантій. Міністерство освіти і науки України гарантує реалізацію права ветеранів на доступ до освіти та професійну перекваліфікацію.

Децентралізація ветеранської політики забезпечується місцевими державними адміністраціями та органами місцевого самоврядування, які на місцевому рівні імплементують державну політику, розробляють цільові регіональні програми та співпрацюють з ветеранським активом. Інституційне посилення цього процесу підтверджується рішенням Кабінету Міністрів України (Постанова № 702 від 11.07.2023) про створення спеціалізованих структурних підрозділів у складі обласних адміністрацій з 1 жовтня 2023 року (Деякі питання діяльності територіальних ..., 2023). Мета цього кроку – забезпечення комплексного та ефективного впровадження політики реінтеграції ветеранів на регіональному рівні. У контексті обслуговування ветеранів важливу роль на рівні громад також відіграють Центри надання адміністративних послуг (ЦНАП), оскільки саме вони є платформою для інтеграції та надання найбільш затребуваних адміністративних послуг цій категорії населення (Дослідження підходів ..., 2024).

Водночас, незважаючи на значну кількість залучених інституцій, система надання послуг є недосконалою. Ключовою проблемою є неузгодженість реалізації про-

цесів між суб'єктами, що зумовлює фрагментований та розпорошений характер механізму підтримки ветеранів.

Таблиця 1

Система державного управління та міжсекторальний розподіл відповідальності у сфері ветеранської політики

Сфера відповідальності	Ключові суб'єкти	Функціональні обов'язки
Спеціалізоване керівництво	Міністерство у справах ветеранів України (Мінветеранів)	Виступає головним органом у системі ЦОБВ, забезпечуючи формування та реалізацію політики соціального захисту ветеранів війни, осіб з особливими заслугами, постраждалих учасників Революції гідності, а також членів сімей усіх зазначених категорій та сімей загиблих захисників і захисниць України.
Соціальний захист та фінансова допомога	Міністерство соціальної політики (Мінсоцполітики), Пенсійний фонд України, Міністерство фінансів України (Мінфін)	Мінсоцполітики відповідає за формування та реалізацію політики соціального захисту, професійної адаптації та здійснення грошових виплат. Пенсійний фонд реалізує політику в частині призначення та виплат пенсій. Мінфін забезпечує державну фінансову політику, включаючи запровадження пільг та фінансування ветеранських програм.
Охорона здоров'я та реабілітація	Міністерство охорони здоров'я України (МОЗ), Національна служба здоров'я України (НСЗУ)	МОЗ у співпраці з Мінветеранів удосконалює медичну та реабілітаційну допомогу, координує діяльність ВЛК та МСЕК. НСЗУ забезпечує фінансування медичних послуг ветеранам у межах програми державних гарантій.
Освіта та реінтеграція	Міністерство освіти і науки України (МОН), Міністерство економіки, довкілля та сільського господарства (Мінекономіки)	МОН гарантує державну підтримку ветеранам та членам їхніх родин у здобутті освіти. Мінекономіки (в частині повноважень) формує політику економічного розвитку, запроваджує грантові програми для ветеранського бізнесу, сприяє перекваліфікації та працевлаштуванню.
Відомчий та правовий захист	Міністерство оборони України (МО), Міністерство внутрішніх справ (МВС), Служба безпеки України (СБУ), Міністерство юстиції України (Мін'юст)	Силові відомства (МО, МВС, СБУ та ін.) здійснюють реалізацію соціально-економічних та правових гарантій для своїх ветеранів, організовують лікування, а також співпрацюють щодо встановлення / позбавлення статусу ветерана. Мін'юст забезпечує надання безоплатної вторинної правової допомоги та співпрацює у питаннях статусу та посвідчень.
Земельні питання та ресурси	Державна служба України з питань геодезії, картографії та кадастру, Мінекономіки	Забезпечують реалізацію політики щодо відведення земельних ділянок (у державній власності) для садівництва та городництва визначеним категоріям ветеранів та їхніх сімей.
Місцевий рівень та е-послуги	Обласні військові адміністрації (ОВА), органи місцевого самоврядування (ОМС), Міністерство цифрової трансформації України (Мінцифри)	ОВА та ОМС реалізують ветеранську політику на регіональному та місцевому рівнях відповідно до делегованих та власних повноважень, фінансуючи місцеві програми. Мінцифри відповідає за формування та реалізацію політики у сфері адміністративних/електронних послуг та їх інтеграцію.

Джерело: складено автором за інформацією офіційних сайтів.

З огляду на зазначене, важливим стає забезпечення інституціоналізованої участі громадських об'єднань ветеранів у формуванні та реалізації дотичної до них політики. Залучення ветеранських організацій є необхідною умовою для: ефективного представництва інтересів ветеранів, участі в нормотворчому процесі, здійснення громадського контролю виконання рішень, надання безпосередньої допомоги та підтримки ветеранам на місцях. Показовими прикладами мережевої самоорганізації українських військових та їхньої діяльності є ГО "Рух ветеранів України", обласні координаційні спілки учасників АТО (36 спілок), ГО "Простір можливостей" (21 організація). Серед найголовніших напрямів їхньої співпраці з комунальними центрами допомоги ветеранам – медико-психологічна реабілітація, соціальна адаптація, сприяння працевлаштуванню та розвитку ветеранського бізнесу (Кількість ветеранських організацій ..., 2017).

Науково-аналітичні установи також сприяють формуванню політики, надаючи експертну оцінку на основі проведених досліджень. Паралельно міжнародні партнери (організації та фонди) можуть бути долучені як джерело зовнішньої підтримки у формі фінансових, експертних та методологічних ресурсів. Задля диверсифікації джерел надходжень на виконання завдань варто

активізувати залучення альтернативних ресурсів, до яких належать: приватний капітал громадян та благодійні ініціативи, кошти бізнесу в межах корпоративної соціальної відповідальності, венчурні інвестиції, механізми відшкодувань, а також оптимального використання державного майна та інфраструктури для соціальних потреб (Статівка, & Гордієнко, 2021).

З метою забезпечення ефективної загальної координації ветеранської політики, доцільним є посилення функціоналу Координаційної ради з питань ветеранів під головуванням віцепрем'єр-міністра України. Інституційна структура цієї Ради має передбачати широке залучення керівного складу центральних органів виконавчої влади, представників ветеранських громадських об'єднань та експертної спільноти. Такий механізм забезпечить необхідну міжсекторальну координацію у реалізації ветеранських завдань у межах суміжних сфер державної політики, зокрема: соціального захисту, охорони здоров'я, освіти, зайнятості, юстиції, цифровізації, регіонального та місцевого розвитку. Відповідні завдання мають бути інтегровані до секторальних стратегій, регіональних та місцевих стратегій розвитку (Власенко та ін., 2025).

Розгляд правового складника інституційно-правового механізму формування і реалізації державної ветеранської політики дозволив зробити певні висновки.

У Конституції України закріплено основоположні права та свободи громадян, які є підґрунтям для розроблення ветеранського законодавства, зокрема право на соціальний захист, охорону здоров'я, освіту тощо.

Ключовим законом, що визначає категорії ветеранів, їхні права, пільги, гарантії, є Закон України "Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту", у який із часу його прийняття було внесено понад 100 змін (Про статус ветеранів ..., 1993). Закон України "Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей" (1992) врегулює питання соціального захисту військовослужбовців, що є потенційними ветеранами. Закон України "Про реабілітацію у сфері охорони здоров'я" (2021) важливий для організації реабілітаційних послуг. Інші закони стосуються пенсійного забезпечення, зайнятості, житлових питань, медичної допомоги.

Важливим кроком варто вважати ухвалений 11 березня 2025 р. Закон України "Про внесення змін до Закону України "Про засади внутрішньої і зовнішньої політики" щодо формування комплексного підходу до внутрішньої політики у ветеранській сфері" (2025). У окремій статті 10¹ закладено фундамент для трансформації сприйняття ветеранів та системи їх підтримки (Про внесення змін ..., 2025).

Основні положення закону можна згрупувати за такими напрямками:

1. Стратегія та статус ветерана

Визнання ветеранів носіями унікального досвіду та потенціалу, що є критично важливим для економічного й соціального розвитку держави.

Боротьба з дискримінацією та подолання стереотипів щодо поведінки ветеранів (т. зв. "незворотних змін"), тобто протидія стигматизації).

Індивідуальний підхід – створення системи, що визначає потреби конкретного ветерана та супроводжує його протягом усього життя після служби.

2. Здоров'я, реабілітація та соціальний захист

Забезпечення доступних послуг з лікування, реабілітації та абілітації (тобто комплексної медицини) для ветеранів та родин загиблих.

Акцент на профілактиці та лікуванні ПТСР, залежностей (алкогольної, наркотичної, ігрової) та запобіганні суїцидам (психологічній підтримці).

Соціальні гарантії – осучаснення системи соціального захисту та забезпечення реалізації усіх конституційних прав (від трудових до культурних) для ветеранів та їхніх сімей.

Юридична підтримка через сприяння у програмах пробації (досудової та наглядової).

3. Реінтеграція та економічна самостійність

Перехід до цивільного життя – створення дієвої системи адаптації після військової служби.

Підтримка ветеранського підприємництва, зайнятості, навчання та здобуття економічної незалежності.

Розроблювання програм для включення ветеранів у життя територіальних громад та залучення їх до розвитку держави.

4. Культура пам'яті та патріотичне виховання

Формування суспільної культури поваги та вдячності, увічнення пам'яті загиблих захисників.

Поширення інформації про українські воєнні перемоги та звитягу (в Україні та за кордоном).

Залучення ветеранів до національно-патріотичного виховання та громадянської освіти.

5. Інфраструктурне забезпечення

Функціонування єдиної інформаційної системи (реєстру) ветеранів та членів їхніх сімей (цифровізація).

Забезпечення бюджетної підтримки ветеранських програм.

Новий закон суттєво розширює горизонти ветеранської політики, перетворюючи її з суто соціальної на стратегічну. Водночас реалізація цих амбітних цілей потребуватиме вирішення низки процедурних питань.

Ратифіковано Україною і міжнародні договори, конвенції, наприклад, Конвенція про права осіб з інвалідністю визначають стандарти захисту прав осіб, які можуть бути ветеранами.

Підзаконні нормативно-правові акти – постанови та розпорядження Кабінету Міністрів України – деталізують положення законів, визначають порядок надання пільг, реалізації програм. Наприклад, розпорядженнями Кабінету Міністрів України затверджено Стратегію ветеранської політики на період до 2030 року і операційний план заходів з її реалізації у 2024–2027 роках та Стратегію формування системи повернення з військової служби до цивільного життя на період до 2033 року і операційний план заходів з її реалізації у 2025–2027 роках. Перша Стратегія ветеранів зосереджена на збереженні та відновленні людського капіталу ветеранів і членів їхніх сімей та фокусується на відновленні добробуту та здоров'я ветеранів, підтримці членів їхніх сімей та формуванні позитивного образу ветеранів у суспільстві, а також на сприянні зміцненню обороноздатності держави шляхом підвищення престижності військової служби (Про схвалення Стратегії ветеранської ..., 2024). Друга – на створенні інституційних, соціально-економічних та політичних умов для функціонування системи реабілітації, соціально-економічної та політичної реінтеграції ветеранів з урахуванням їхніх групових та індивідуальних потреб з метою забезпечення загально визначених норм цивільного життя (Про схвалення Стратегії формування ..., 2024).

Накази міністерств та відомств регулюють конкретні питання, пов'язані з діяльністю відповідних органів. Зокрема, наказом Міноборони від 10 листопада 2022 р. № 369 затверджено Інструкцію про порядок видачі в Міністерстві оборони України посвідчень учасника бойових дій, нагрудних знаків "Ветеран війни – учасник бойових дій". З лютого 2025 р. згідно з наказом Міністерства оборони України "Про порядок подання відомостей до Єдиного державного реєстру ветеранів війни" від 17 січня 2025 р. № 28 військовим, які виконують бойові завдання, немає потреби займатися отриманням статусу учасника бойових дій, оскільки це відбуватиметься автоматично.

Рішенням місцевих органів влади встановлюються додаткові пільги та затверджуються програми на місцевому рівні.

Механізм формування та реалізації державної ветеранської політики має бути таким:

1. Формування політики

Ініціація: отримання пропозицій від суб'єктів законодавчої ініціативи (народні депутати, Кабінет Міністрів, Президент), громадських об'єднань, наукових установ.

Розроблення: передбачає інклюзивний підхід, що включає експертне оцінювання, громадські слухання та колегіальну роботу. Яскравим кейсом такої координації є виконання Постанови Кабміну від 17 листопада 2021 року № 1190. Вона регламентувала створення міжвідомчої групи для розроблення системи реінтеграції військових, до якої увійшли представники Мінветеранів разом із 23 представниками суміжних відомств та організацій (Про утворення Міжвідомчої ..., 2021).

Прийняття: розгляд у Верховній Раді, голосування, підписання Президентом України.

Ухвалення підзаконних актів: розроблення та затвердження урядових програм, міністерських наказів.

2. Реалізація політики

Виконання державних і місцевих програм: забезпечення фінансування, організація надання послуг (медична реабілітація, психологічна підтримка, професійна адаптація, житлове забезпечення).

Надання соціальних гарантій шляхом виплати пенсій, допомог, надання пільг (безкоштовний проїзд, знижки на комунальні послуги).

Контроль та моніторинг: відстеження ефективності реалізації політики, аналіз досягнутих результатів, виявлення проблем та недоліків.

Взаємодія з громадськістю: співпраця з ветеранськими організаціями, інформування ветеранів про їхні права та можливості.

Вирішення спорів: забезпечення доступу до правосуддя, захист прав ветеранів у судовому порядку.

Інформаційна підтримка: роз'яснювальна робота, створення інформаційних платформ і ресурсів для ветеранів.

Ефективність інституційно-правового механізму формування і реалізації державної ветеранської політики залежить від злагодженої роботи всіх його елементів, достатнього фінансування, належного контролю та активної участі самих ветеранів та їх громадських об'єднань. В умовах повномасштабної війни в Україні, цей механізм набуває особливої актуальності та потребує постійного вдосконалення для гідного забезпечення прав та потреб ветеранів.

Наразі ухвалені Стратегія ветеранської політики, Стратегія формування системи повернення з військової служби до цивільного життя, а також зміни до Закону України "Про засади внутрішньої і зовнішньої політики" визначають засади ветеранської політики в Україні. Необхідним є напрацювання конкретних інструментів політики. Необхідно виконати низку ключових умов, які стануть показниками успішності цих стратегій. По-перше, важливо оновити нормативно-правову базу для усунення бюрократичних перешкод та впровадження гендерно чутливого законодавства. По-друге, необхідно підвищити інституційну спроможність та міжвідомчу координацію, зокрема шляхом залучення недержавних організацій та надання місцевим громадам свободи дій щодо надання послуг ветеранам. Також в умовах бюджетних обмежень постає питання пошуку нових джерел фінансування, таких як державно-приватне партнерство та міжнародні гранти. Необхідність інтенсивного впровадження ветеранської політики має стати потужним прискорювачем реформування низки важливих сфер в Україні.

Дискусія і висновки

Результати дослідження підтвердили, що ефективність інституційно-правового механізму є вирішальною для розвитку держави. Однак є певні виклики та проблемні зони, які потребують подальшого обговорення та вирішення. Одна з основних дискусійних тем стосується проблем фрагментації та координації. Наявність великої кількості залучених суб'єктів, хоча й свідчить про комплексний підхід, але водночас створює ризики бюрократії, дублювання функцій та втрат ветеранів у лабіринтах державних послуг. Пропозиція щодо створення Координаційної ради з питань ветеранів під керівництвом віцепрем'єр-міністра України є слушною. Однак

дискусійним є питання, чи буде цього достатньо, щоб подолати інституційну інерцію та забезпечити реальну міжвідомчу синхронізацію, чи не перетвориться така рада на черговий формальний орган. Необхідно посилити інструменти примусової координації та відповідальності.

Ще одним важливим аспектом дискусії є адаптивність законодавства та життєздатності нормативно-правових актів. Ухвалення Закону України "Про внесення змін до Закону України "Про засади внутрішньої і зовнішньої політики" щодо формування комплексного підходу до внутрішньої політики у ветеранській сфері", Стратегії ветеранської політики та повернення з військової служби свідчить про активну законотворчу діяльність. Проте важливою є не лише наявність законів, а й їх реальна імплементація та ефективність на практиці. Це стосується і підзаконних актів для повноцінної реалізації всіх положень законів, їх адаптації до динамічних потреб ветеранів, що постійно змінюються в умовах війни. Проблема полягає у розриві між задекларованим у законах та реалізованим на місцях.

Наступне дискусійне питання – роль та потенціал громадських організацій і місцевого самоврядування. Громадські об'єднання ветеранів та органи місцевого самоврядування визнаються ключовими гравцями, створюються структурні підрозділи в місцевих адміністраціях, надаються послуги у ЦНАПах. Проте наскільки реальною є децентралізація ветеранської політики та надання місцевим громадам достатньої свободи дій і ресурсів і чи не стане це додатковим тягарем для громад, які вже стикаються з величезними викликами війни, достеменно невідомо. Необхідно опрацювати механізми фінансової підтримки місцевих ініціатив та посилення спроможності громадських організацій, щоб їх участь не була лише формальною.

Одним із найбільш суперечливих питань є фінансове забезпечення та стійкість політики. Залежність від міжнародних грантів, хоча й є важливою у поточних умовах, не забезпечує довгострокової фінансової стійкості ветеранської політики. Тому важливо, які конкретні механізми державно-приватного партнерства можуть бути ефективними в цій сфері, як забезпечити прозорість та підзвітність використання цих коштів.

Нові закони та стратегії підкреслюють необхідність "створення ефективною системи визначення індивідуальних потреб ветеранів війни та надання підтримки протягом їхнього життя" (Про внесення змін ..., 2025). Але чи може наявна система (з її бюрократією та розпорощеністю) реально перейти від конвеєрного надання послуг до справді індивідуалізованого підходу до кожного ветерана? Це вимагає значного збільшення кваліфікованих кадрів (психологів, соціальних працівників, помічників ветерана), їх підготовки та глибокої зміни менталітету на всіх рівнях державного апарату. Це також стосується імплементації гендерно чутливого законодавства, що є критично важливим для урахування специфічних потреб ветеранок.

На основі проведеного аналізу можна зробити кілька ключових висновків. По-перше, інституційно-правовий механізм ветеранської політики є розгалуженою системою, яка охоплює законодавче регулювання, діяльність центральних та місцевих органів виконавчої влади, а також участь громадських об'єднань та наукової спільноти. Це свідчить про визнання державою ветеранської політики як пріоритетного та багатоаспектного напрямку. По-друге, активна законотворча діяльність, зокрема ухвалення нових законів та стратегічних документів,

таких як Стратегія ветеранської політики та Стратегія повернення з військової служби до цивільного життя, вказує на намагання держави адаптувати законодавство до зростання кількості ветеранів та їхніх різноманітних потреб. По-третє, за ключової ролі Міністерства у справах ветеранів України має бути міжвідомча координація. Виявлена проблема розпоршеності функцій між понад 20 ЦОВВ та державними установами підкреслює критичну потребу в її посиленні міжвідомчої координації. Тому й Координаційна рада може стати ефективним інструментом для синхронізації зусиль, впровадження принципу респонсивності. По-четверте, використання потенціалу децентралізації та залучення громадськості, подальше розширення повноважень та фінансування цих суб'єктів дозволить забезпечити більш активне залучення органів місцевого самоврядування та громадських об'єднань ветеранів до реалізації ветеранської політики на місцях та її людиноцентричність.

Для досягнення максимальної ефективності ветеранської політики необхідне подальше оновлення та гармонізація нормативно-правової бази, підвищення інституційної спроможності всіх залучених суб'єктів, пошук стабільних джерел фінансування, а також подальша діджиталізація послуг для спрощення доступу ветеранів до гарантованих державою благ.

Джерела фінансування. Це дослідження не отримало жодного гранту від фінансової установи в державному, комерційному або некомерційному секторах.

Список використаних джерел

- Власенко, Р. В., Гушук, І. В., Жаліло, Я. А., Каплан, Ю. Б., Коваль, О. П., Корнієвський, О. А., Малиновська, О. А., Михайлова, О. Ю., Павленко, В. І., Прокопій, Д. А., & Яценко, Л. Д. (2025). *Державна політика щодо ветеранів війни* (Я. А. Жаліло, Ред.). НІСД Національний інститут стратегічних досліджень. <https://doi.org/10.53679/NISS-analytrep.2025.04>
- Деякі питання діяльності територіальних органів Міністерства у справах ветеранів та підрозділів обласної, Київської та Севастопольської міської, районної, районної в м. Києві та Севастополі державних адміністрацій з питань ветеранської політики, Постанова Кабінету Міністрів України № 702 (2023, 11 липня). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/702-2023-%D0%BF#Text>
- Деякі питання Міністерства у справах ветеранів, Постанова Кабінету Міністрів України № 1175 (2018, 27 грудня). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1175-2018-п#Text>
- Дослідження підходів до надання публічних послуг для ветеранів: Тенденції державної політики, перелік та моделі надання послуг через ЦНАП.* (2024, січень). PROSTO. https://prosto.in.ua/documents/823/PROSTO_Study_Services%20for%20Veterans_Jan%202024.pdf
- Життя після конфлікту: Опитування щодо соціально-демографічних та соціально-економічних характеристик ветеранів конфлікту на сході України та їхніх сімей.* (2020, січень). Міністерство у справах ветеранів, тимчасово окупованих територій та внутрішньо переміщених осіб України. https://ukraine.iom.int/sites/g/files/tmzbd1861/files/documents/veterans_reintegration_survey_2020_ukr.pdf
- Кілієвич, О. І., & Тертичка, В. В. (2009). *Державна політика: Аналіз та механізми впровадження*. НАДУ Національна академія державного управління.
- Кількість ветеранських організацій за рік зростає з 400 до 750.* (2017, 10 березня). LB.ua. https://lb.ua/society/2017/03/10/360875_kolichestvo_veteranskih_organizatsiy.html
- Концепція політики щодо ветеранів та їхніх сімей. Експертні рекомендації до формування оновленої державної політики щодо ветеранів та їхніх сімей.* (2023, жовтень). VETERAN HUP. <https://www.pryncyp.org/wp-content/uploads/2024/01/veteranpolicy.pdf>
- Марценюк, Т., Квіт, А., Гриценко, Г., Василенко, В., & Звягінцева, М. (2019). *"Невидимий батальйон 2.0": Повернення ветеранок до мирного життя (Соціологічне дослідження)* (Т. Марценюк, Ред.). ООН Жінки. <https://ukraine.un.org/sites/default/files/2020-09/invisible%20battalion%20uk.pdf>
- Оболєнський, О. Ю., Іжа, М. М., Шарий, В. І., Свірін, М. Г., Владіміров, Т. О., Горбатов, В. І., Рафальський, О. О., Серьогін, С. М., Ковбасюк, Ю. В., Кілієвич, О. І., Тертичка, В. В., Загорський, В. С., Ландсман, В. А., Ващенко, К. О., Гонокова, Л. В., Шахов, В. А., Пірен, М. І., Голуб, В. В., Афонін, Е. А., ... & Тодосова, Г. І. (2014). *Державна політика* (Ю. В. Ковбасюк, К. О. Ващенко, & Ю. П. Сурмін, Ред.). НАДУ.

Про внесення змін до Закону України "Про засади внутрішньої і зовнішньої політики" щодо формування комплексного підходу до внутрішньої політики у ветеранській сфері, Закон України № 4285-IX (2025, 11 березня). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4285-20#Text>

Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту, Закон України № 3551-XII (1993, 22 жовтня). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3551-12#Text>

Про схвалення Стратегії ветеранської політики на період до 2030 року та затвердження операційного плану заходів з її реалізації у 2024–2027 роках, Розпорядження Кабінету Міністрів України № 1209-р (2024, 29 листопада). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1209-2024-%D1%80#Text>

Про схвалення Стратегії формування системи повернення з військової служби до цивільного життя на період до 2033 року та затвердження операційного плану заходів з її реалізації у 2025–2027 роках, Розпорядження Кабінету Міністрів України № 1350-р (2024, 31 грудня). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1350-2024-%D1%80#Text>

Про утворення Міжвідомчої робочої групи з питань розроблення та впровадження системи переходу від військової служби до цивільного життя, Постанова Кабінету Міністрів України № 1190 (2021, 17 листопада). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1190-2021-%D0%BF#Text>

Селянінова, А., Кузьбіда, В., & Хоменко, Я. (б. д.). *Роль держави у соціальній реінтеграції ветеранів та ветеранок*. Український ветеранський фонд. <https://veteranfund.com.ua/wp-content/uploads/2024/10/Rol-derzhavy-u-sotsialniy-reintehratsii-veteraniv-i-veteranok.pdf>

Статівка, Н. В., & Гордієнко, Є. П. (2021). Соціально-економічне забезпечення реалізації державної політики у сфері соціального захисту учасників бойових дій. *Вісник Національного університету цивільного захисту України. Серія: Державне управління*, 1(14), 208–218.

Тілікіна, Н. В., & Пеша, І. В. (2023). Державна ветеранська політика України та шляхи забезпечення її ефективності. *Публічне адміністрування та національна безпека*, 5. <https://doi.org/10.25313/2617-572X-2023-5-8984>

References

- Concept of policy for veterans and their families. Expert recommendations for the formation of an updated state policy for veterans and their families.* (2023, October). VETERAN HUP [in Ukrainian]. <https://www.pryncyp.org/wp-content/uploads/2024/01/veteranpolicy.pdf>
- Kilievych, O. I., & Tertychka, V. V. (2009). *State Policy: Analysis and Implementation Mechanisms*. NAPU [in Ukrainian].
- Life after conflict: A survey on socio-demographic and socio-economic characteristics of veterans of the conflict in eastern Ukraine and their families* (2020, January). IOM Ukraine. https://ukraine.iom.int/sites/g/files/tmzbd1861/files/documents/veterans_reintegration_survey_2020_ukr.pdf
- Martsenyuk, T., Kvit, A., Hrytsenko, G., Vasylenko, V., & Zvyagintseva, M. (2019). *"Invisible Battalion 2.0": Return of women veterans to peaceful life (Sociological study)*. (T. Martsenyuk, Ed.). UN Women [in Ukrainian]. <https://ukraine.un.org/sites/default/files/2020-09/invisible%20battalion%20uk.pdf>
- Obolensky, O. Yu., Izha, M. M., Shary, V. I., Svirin, M. G., Vladimirov, T. O., Gorbatyuk, V. I., Rafalsky, O. O., Seryogin, S. M., Kovbasyuk, Yu. V., Kilievich, O. I., Tertychka, V. V., Zagorsky, V. S., Landsman, V. A., Vashchenko, K. O., Gonyukova, L. V., Shakhov, V. A., Piren, M. I., Golub, V. V., Afonin, E. A., ... & Todosofova, G. I. (2014). *State Policy* (Yu. V. Kovbasyuk, K. O. Vashchenko, & Yu. P. Surmin, Eds.). NAPU [in Ukrainian].
- On amendments to the Law of Ukraine "On the principles of domestic and foreign policy" regarding the formation of a comprehensive approach to domestic policy in the veterans sector, Law of Ukraine No. 4285-IX (2025, March 11) [in Ukrainian]. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4285-20#Text>
- On approval of the Strategy for the formation of a system for returning from military service to civilian life for the period until 2033 and approval of the operational plan of measures for its implementation in 2025–2027, Order of the Cabinet of Ministers of Ukraine No. 1350-p (2024, December 31) [in Ukrainian]. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1350-2024-%D1%80#Text>
- On approval of the Strategy of veteran policy for the period until 2030 and approval of the operational plan of measures for its implementation in 2024–2027, Decree of the Cabinet of Ministers of Ukraine No. 1209-p (2024, November 29) [in Ukrainian]. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1209-2024-%D1%80#Text>
- On the establishment of an Interdepartmental working group on the development and implementation of a system of transition from military service to civilian life, Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine No. 1190 (2021, November 17) [in Ukrainian]. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1190-2021-%D0%BF#Text>
- On the status of war veterans, guarantees of their social protection, Law of Ukraine No. 3551-XII (1993, October 22) [in Ukrainian]. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3551-12#Text>
- Selyaninova, A., Kuzbida, V., & Khomenko, Y. (n.d.). *The role of the state in the social reintegration of veterans*. Ukrainian Veterans Fund [in Ukrainian]. <https://veteranfund.com.ua/wp-content/uploads/2024/10/Rol-derzhavy-u-sotsialniy-reintehratsii-veteraniv-i-veteranok.pdf>
- Some issues of the activities of territorial bodies of the Ministry for Veterans Affairs and subdivisions of regional, Kyiv and Sevastopol city, district, district in the cities of Kyiv and Sevastopol state administrations on veterans policy, Order of the Cabinet of Ministers of Ukraine No. 702 (2023,

July 11) [in Ukrainian]. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/702-2023-%D0%BF#Text>

Some issues of the Ministry of Veterans Affairs, Order of the Cabinet of Ministers of Ukraine No. 1175 (2018, December 27). (Ukraine) [in Ukrainian]. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1175-2018-n#Text>

Stativka, N. V., & Gordienko, E. P. (2021). Socio-economic support for the implementation of state policy in the field of social protection of combatants. *Bulletin of the National University of Civil Defense of Ukraine. Series: State Administration*, 1(14), 208-218 [in Ukrainian].

Study of approaches to providing public services for veterans: Trends in public policy, list and models of providing services through ASCs. (2024, January). PROSTO [in Ukrainian]. https://prosto.in.ua/documents/823/PROSTO_Study_Services%20for%20Veterans_Jan%202024.pdf

The number of veterans' organizations increased from 400 to 750 over the year. (2017, March 10). LB.ua. [in Ukrainian]. https://lb.ua/society/2017/03/10/360875_kolichestvo_veteranskih_organizatsiy.html

Tiliikina, N. V., & Pesha, I. V. (2023). State veteran policy of Ukraine and ways to ensure its efficiency. *Public Administration and National Security*, 5 [in Ukrainian]. <https://doi.org/10.25313/2617-572X-2023-5-8984>

Vlasenko, R. V., Gushchuk, I. V., Zhalilo, Ya. A., Kaplan, Yu. B., Koval, O. P., Kornievsky, O. A., Malinovska, O. A., Mykhaylova, O. Yu., Pavlenko, V. I., Prokopyi, D. A., & Yatsenko, L. D. (2025). *State policy towards war veterans.* (Ya. A. Zhalilo, Ed.). NISS [in Ukrainian]. <https://doi.org/10.53679/NISS-analytrep.2025.04>

Отримано редакцією журналу / Received: 04.08.25
Прорецензовано / Revised: 15.10.25
Схвалено до друку / Accepted: 26.11.25

Oleksandr OBODYNSKYI, PhD Student

ORCID ID: 0009-0004-7598-4849

e-mail: oleksobod@gmail.com

Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

INSTITUTIONAL AND LEGAL MECHANISM FOR THE FORMATION AND IMPLEMENTATION OF STATE VETERAN POLICY

Background. *This study highlights that the research into the institutional and legal framework for shaping and implementing veteran policy in modern Ukraine is driven by Russia's ongoing full-scale armed aggression, the continuous increase in the number of veterans, and the complex nature of their needs. These factors necessitate effective reintegration and social adaptation. The emergence of a new institutional landscape, including the establishment of the Ministry of Veterans Affairs, the Ukrainian Veterans Foundation, and the development of veteran support specialists, underscores the urgent need to analyze and enhance the current system.*

Methods. *The research was conducted using a systematic approach, which allowed for viewing the mechanism as a complex, interconnected system. The institutional method aided in examining how various institutions function, while the normative-legal method was applied to analyze the relevant legal framework. The functional method was used to define the specific roles performed by individual elements of the institutional and legal mechanism. To understand the mechanism's development and current state, both historical and logical methods were employed, with documentary analysis serving as the primary method for gathering information.*

Results. *The study examines the institutional and legal mechanism for the formation and implementation of state veteran policy in Ukraine, defining it as a comprehensive system comprising institutional, legal, and procedural components. It identifies key stakeholders, including the President, the Verkhovna Rada, the Cabinet of Ministers, the Ministry of Veterans Affairs, other central executive bodies, and local self-government bodies, as well as civil society organizations. The stages of state veteran policy formation and implementation, along with its core principles, are outlined. The analysis reveals a fragmentation of responsibilities across numerous government agencies, underscoring the critical need for effective interagency coordination, particularly through the establishment of a Coordination Council. The importance of new legislation and strategies that broaden the scope of veteran policy is also emphasized.*

Conclusions. *It has been demonstrated that Ukraine's institutional and legal mechanism for veteran policy is a complex system characterized by active legislative development and recognized priority. However, despite the pivotal role of the Ministry of Veterans Affairs, a dispersal of functions among more than 20 government bodies has been identified, necessitating enhanced interagency coordination, particularly through the establishment of a Coordination Council. It is argued that further legislative updates, increased institutional capacity, the involvement of local communities and civil society organizations, the pursuit of stable funding sources, and the digitalization of services are all crucial for success.*

Keywords: *institutional and legal mechanism, state policy, veteran policy, formation, implementation, institutions, regulatory legal acts, procedures, coordination.*

Автор заявляє про відсутність конфлікту інтересів. Спонсори не брали участі в розробленні дослідження; у зборі, аналізі чи інтерпретації даних; у написанні рукопису; в рішенні про публікацію результатів.

The author declare no conflicts of interest. The funders had no role in the design of the study; in the collection, analyses or interpretation of data; in the writing of the manuscript; in the decision to publish the results.